

Orhun Yazıtları'nda Zıtlık İfadeleri

M. Fatih ALKAYIŞ

Eski Türkçe döneminin ilk devresi olan Orhun Türkçesinden günümüze kalan, aynı zamanda “Kültigin (dikilişi 732), Bilge Kağan (735) ve dönemin ünlü veziri Tonyuk adlarına diktirilen yazıtlar Türk kavimleri ve yabancılarla yapılan savaşların, gösterilen özverilerin anlatıldığı, ulusa öğütler de içeren hitabeler niteliğindeki belgelerdir” (Aksan, 2003: 28). Bugüne kadar üzerinde çok sayıda araştırma ve değerlendirmenin yapıldığı bu yazıtlar “Türk adının, Türk milletinin isminin geçtiği ilk Türkçe metin, ilk Türk tarihi, Türk hitabet sanatının erişilmez şaheseri, yalın ve keskin üslubun şaşırtıcı numunesi” (Ergin, 1998: XIV) gibi ifadelerle de değerlendirilmektedir.

Orhun Türkçesi metinlerinde çok sayıda zıtlık ifadesi göze çarpmaktadır. “İnsan hayatı ve evren, birbirini tamamlayan zıtlıklar üzerine kurulmuştur” (İlhan, s.1). “Zıtlık ve benzerlikler manzumesi hâlinde teşekkül etmiş göstergeleri, en çok dil yadigârlarını incelerken fark etmekteyiz” (Baranoğlu, 2011: 1). Bu zıtlıklar insanoğluna kendisini daha çeşitli şekillerde ifade edebilme ve başvurduğu şaşırtıcı üslup sayesinde duygu ve düşüncelerini daha etkili yollarla aktarabilme imkânını sunmuştur. *Orhun Yazıtları*'nda geçen zıtlık ifadeleri anlatıma renk ve canlılık katan sanatlı ifade unsurlarıdır.

Değerlendirme

Bu bölümde, *Orhun Yazıtları*'nda geçen zıtlık ifadelerini öncelikle cümle içerisinde verecek, daha sonra bu cümlelerin Türkiye Türkçesindeki karşılıklarını gösterecek ve ardından söz konusu zıtlık unsurları üzerinde bazı değerlendirmelerde bulunacağız:

Irak bodunug ança yagutır ermiş¹

(Uzak milleti öylece yaklaştırmış, s. 5)

Bu cümlede zıtlık anlamı *irak* (uzak) ve *yagut-* (yakınlaştırmak) kelimeleleriyle sağlanmıştır.

1 Orijinal cümleler, Muharrem ERGİN'in *Orhun Abideleri* adlı eserinden alınmıştır.

Irak erser yablak agı birür, yaguk erser edgü agı birür

(Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir, s. 5)

Bu cümlede zıtlık anlamı *irak-yaguk* (uzak-yakın) ve *yablak-edgü* (kötü-iyi) kelimeleriyle sağlanmıştır.

Açsık tosık ömez sen, bir todsar açsık ömez sen

(Açlık tokluk düşünmezsin, bir doysan açlığı düşünmezsin, s. 5)

Bu cümlede zıtlık anlamı *açsık-tosık* ve *tod-* (açlık-tokluk ve doymak) kelimeleriyle sağlanmıştır.

Çıgany bodunug bay kıldım, az bodunug öküş kıldım

(Fakir milleti zengin kıldım, az milleti çok kıldım, s. 7)

Bu cümlede zıtlık anlamı *çıgany-bay* (fakir-zengin) ve *az-öküş* (az-çok) kelimeleriyle sağlanmıştır.

İçin taşın adınçığ bediz urturtum

(İçine dışına bambaşka resim vurdurdum, s. 7)

Bu cümlede zıtlık anlamı *iç-taş* (iç-dış) kelimeleriyle sağlanmıştır.

Üze kök tengri asra yagız yir kılındukta

(Üstte mavi gök altta yağız yer yaratıldığında, s. 9)

Bu cümlede zıtlık anlamı *üze-asra* (gökyüzü-yeryüzü) kelimeleriyle sağlanmıştır.

İnisi eçisin teg kılınmaduk erinç

(Küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, s. 9)

Bu cümlede zıtlık anlamı *ini-eçi* (küçük kardeş- büyük kardeş) kelimeleriyle sağlanmıştır.

Tabgaç bodunka beglik urı oğlın kul boldı, işilik kız oğlın küng boldı

(Çin milletine beylik erkek evladın kul oldu, hanımlık kız evladın cariyeye oldu, s. 11)

Bu cümlede zıtlık anlamı *bey olacak erkek evladın kul olması, hanım olacak kız evladın cariyeye olması* ifadeleriyle sağlanmıştır.

Balıkdaki tagıkmiş, tagdaki inmiş

(Şehirdeki dağa çıkmış, dağdaki inmiş, s. 13)

Bu cümlede zıtlık anlamı *balık-tag* (şehir-dağ); *tagık-* ve *in-* (dağa çıkmak-

şehre inmek) kelimeleriyle sağlanmıştır.

Kanım kagan süsi böri teg ermiş, yağısı kony teg ermiş

(Babam kağanın askeri kurt gibi imiş, düşmanı koyun gibi imiş, s. 13)

Bu cümlede zıtlık anlamı *böri-kony* (kurt-koyun) ve *sü-yağı* (dost asker-düşman askeri) kelimeleriyle sağlanmıştır.

İllig ilsi retmiş, kaganlığı kagansır atmış

(İllyi ilsizleştirmiş, kağanlığı kağansızlaştırmış, s. 13)

Bu cümlede zıtlık anlamı *illiyi ilsiz bırakmak*, *kağanlığı kağansız bırakmak* ifadeleriyle sağlanmıştır.

Çıganyı bay kıldı, azıg öküş kıldı

(Fakiri zengin kıldı, azı çok kıldı, s.15)

Bu cümlede zıtlık anlamı *çıgany-bay* (fakir-zengin) ve *az-öküş* (az-çok) kelimeleriyle sağlanmıştır.

Ol ödke kul kullug bolmuş erti, küng künglüg bolmuş erti

(O zamanda kul, kullu; cariye, cariyeli olmuştu, s. 17)

Bu cümlede zıtlık anlamı *kölenin kendisinin köle sahibi olması*, *cariyenin kendisinin ise cariye sahibi olması* ifadeleriyle sağlanmıştır.

Türk bodun için tün udımadım, küntüz olurmadım

(Türk milleti için gece uyumadım, gündüz oturmam, s. 19)

Bu cümlede zıtlık anlamı *tün-küntüz* (gece-gündüz) ve *udı-/olur-* (uyumak-oturmak) kelimeleriyle sağlanmıştır.

Yalıng bodunug tonlug, çıgany bodunug bay kıldım

(Çıplak milleti elbiseli, fakir milleti zengin kıldım, s. 19)

Bu cümlede zıtlık anlamı *yalıng-tonlug* (çıplak-elbiseli) ve *çıgany-bay* (fakir-zengin) kelimeleriyle sağlanmıştır.

Körür közüm körmez teg, bilir biligim bilmez teg boldı

(Görür gözüm görmez oldu, bilir aklım bilmez oldu, s. 27)

Bu cümlede zıtlık anlamı *körür köz-körmez köz* (görür göz-görmez göz) ve *bilir bilig-bilmez bilig* (bilir akıl-bilmez akıl) kelimeleriyle sağlanmıştır.

Kişi oğlu kop ölgeli törümüş

(İnsanoğlu hep ölmek için türemiş, s. 27)

Bu cümlede zıtlık anlamı *öl-/törü-* (ölmek-türemek) kelimeleriyle sağlanmıştır.

Türk bodun illedük ilin içgını ıdmış, kaganladuk kaganın yitürü ıdmış

(Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkarmış, kağan yaptığı kağanını kaybedivermiş, s. 35)

Bu cümlede zıtlık anlamı *il sahibi iken ilsiz kalmak, kağan sahibi iken kağansız kalmak* ifadeleriyle sağlanmıştır.

Tengri yarlıkaduk üçün, kutum ülügüm bar üçün, ölteçi bodunug tırgürü igittim

(Tanrı buyurduğu için, devletli ve kismetli olduğum için, ölecek milleti diriltip besledim, s. 43)

Bu cümlede zıtlık anlamı *ölmek üzere olan bir halkı diriltmek* ifadesiyle sağlanmıştır.

Irak erser yablak ağı birür, yaguk erser edgü ağı birür

(Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir, s. 59)

Bu cümlede zıtlık anlamı *ırak-yaguk* (uzak-yakın) ve *yablak-edgü* (kötü-iyi) kelimeleriyle sağlanmıştır.

Közün körmedük, kulkakın eşidmedük...

(Gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen, s. 61)

Bu cümlede zıtlık anlamı *gözün görmemesi, kulağın işitmemesi* ifadeleriyle sağlanmıştır.

Toruk bukalı semiz bukalı arkada böngser, semiz buka toruk buka tiyin bilmez ermiş

(Zayıf boğa ve semiz boğa arkada tekme atsa, semiz boğa mı yoksa zayıf boğa mı olduğu bilinmezmiş, s. 65)

Bu cümlede zıtlık anlamı *toruk* (zayıf) ve *semiz* (besili, şişman) kelimeleriyle sağlanmıştır.

Yuyka kalın bolsar tupulguluk alp ermiş, yinçge yogun bolsar üzgülük alp ermiş

(Yufka kalın olsa delinmesi zor imiş, ince yoğun olsa kırılması zor imiş, s. 69)

Bu cümlede zıtlık anlamı *yuyka-kalın* (ince-kalın) ve *yinçge-yogun* (ince-yoğun) kelimeleriyle sağlanmıştır.

Sonuç

Orhun Yazıtları, “*Türkçenin, Türk yazısının elimizde bulunan en uzun, en eski ve en önemli ürünleri*” (Aksan, 2003: 28) olarak bilinmektedir. Bu yazıtlarda çok sayıda deyim, ikileme ve soyut anlamlı kelimenin yanı sıra sanatlı anlatımın temel unsurlarından olan çeşitli zıtlık ifadelerine de rastlanmaktadır. Orhun Türkçesi metinlerinde başvurulan zıtlık ifadelerini genel olarak şöyle sıralayabiliriz: Açlık-tokluk, alt-üst, az-çok, bey-köle, büyük-küçük, çıplak-elbiseli, dost-düşman, gece-gündüz, güçlülük-zayıflık, hanım-cariye, iç-dış, ince-kalın, iyi-kötü, kazanmak-yitirmek, kurt-koyun, ölmek-türemek, şehir-dağ, uyumak-oturmak, uzak-yakın, zayıf-şişman (semiz), zengin-fakir. Bunlar Türkçenin renkli ve canlı anlatım gücünü ortaya koyan, aktarılmak istenen düşünceleri daha etkili bir yolla ifade etmeye yarayan söz varlıklarıdır.

Kaynakça

- Aksan, Doğan (2003), *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Baranoğlu, Şahin, “Ad Vermede Zıtlık ve Benzerlik”, *Turkish Studies*, Volume 6/1 Winter 2011, p. 727-738, Turkey.
- Ergin, Muharrem (1998), *Orhun Abideleri*, 22. baskı, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Eker, Süer (2010), *Çağdaş Türk Dili*, 6. baskı, Ankara: Grafiker Yayınları.
- Gabain, A. von (1998), *Eski Türkçenin Grameri, çeviren: Mehmet Akalın*, Ankara: TDK Yayınları.
- Gülensoy, Tuncer (2000), *Türkçe El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- İlhan, Nadir, “Türkçede Olumsuzluk”, (erişim: turkoloji.cu.edu.tr)
- Karaağaç, Günay (2008), *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (2007), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları.
- Orkun, Hüseyin Namık (1994), *Eski Türk Yazıtları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin (1991), *Türk Kültür Tarihine Giriş II*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özçelik, Sadettin (2010), *Eski Türkçe (Köktürkçe Ders Notları)*, (Yayınevi Bilgisi Yok).
- Türk Dil Kurumu (1996), *Tarama Sözlüğü*, I-VIII, Ankara: TDK Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2005), *Türkçe Sözlük*, Ankara: TDK Yayınları.